

DZIEJE I KULTURA CYSTERSÓW W POLSCE 3

pod redakcją
Dariusza Tabora CR

**CISTERCIUM
MATER NOSTRA**

studia et documenta 6

**DZIEJE I KULTURA
CYSTERSÓW
W POLSCE 3**

pod redakcją
Dariusza Tabora CR

Redaktorzy serii

o. Marek Piotr Chojnacki OCist
Marcin Starzyński
Maciej Zdanek

Redaktor tomu

Dariusz Tabor CR

CISTERCIUM MATER NOSTRA

studia et documenta 6

OPACTWO OJCÓW CYSTERSÓW W KRAKOWIE-MOGILE

DZIEJE I KULTURA CYSTERSÓW W POLSCE 3

pod redakcją
Dariusza Tabora CR

Kraków 2024

Dariusz Tabor CR
Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
ID <https://orcid.org/0000-0001-8071-4174>
✉ dariusz.tabor@upjp2.edu.pl

Copyright by Opactwo Cystersów w Mogile, and individual authors, 2024

RECENZENT
dr hab. Tomasz Graff

OPRACOWANIE REDAKCYJNE
Dorota Ilnicka

PROJEKT GRAFICZNY SERII
Tomasz Szatkowski & Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”

NA OKŁADCE
Kościół Cystersów w Sulejowie (XII w.), fot. Małgorzata Czuba

ISBN 978-83-8368-137-5 (druk)
978-83-8368-138-2 (PDF)
<https://doi.org/10.12797/9788383681382>

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA
ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków
tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43
e-mail: publishing@akademicka.pl
<https://akademicka.pl>

Spis treści

Dariusz Tabor CR, Słowo wstępne	7
DZIEJE GOSPODARCZE I KOŚCIELNE	
Małgorzata Koška, Sytuacja majątkowa klasztoru cystersów w Sulejowie w XVIII i na początku XIX wieku (do kasaty w 1819 roku)	13
Karol Seidel, Cystersi przemęczeni w momencie kasaty ich opactwa w 1836 roku i ich późniejsze losy	31
Henryk Gerlic, Sprawa „rzekomo ukrytych skarbów” w cysterskich klasztorach śląskich	65
PISMA I KSIĄŻKI	
Anna Galar, Odpisy statutów cysterskiej kapituły generalnej z XIII i XIV wieku w polskich zbiorach pocysterskich. Wstępna analiza wybranych rękopisów	101
Jarosław Wenta, O statutach nowego rycerstwa	121
Tomasz Kałuski, Nowożytnie pieczęcie konwentu z opactwa cysterskiego w Krzeszowie – funkcje prawne i ikonografia	139
Marek Piotr Chojnacki OCist, Niepokalane Poczęcie Najświętszej Marii Panny w myśli św. Bernarda z Clairvaux	157
SZTUKI PLASTYCZNE	
Dariusz Niemiec, Krakowski dwór opata cystersów z Mogiły z XIII wieku na tle źródeł historycznych i archeologicznych dotyczących innych krakowskich siedzib opatów mogińskich	167
Paweł Dettloff, Kamienice opatów jędrzejowskich w Krakowie w XVIII wieku	189
Dariusz Tabor CR, Cysterska wizja Chrystusa w XII wieku – obraz i słowo	211
Urszula Małgorzata Mazurczak, Rzeźby Madonny z Dzieciątkiem w tradycji łacińskiej Europy między IX a początkiem XIII wieku. Antropologia piękna według św. Bernarda z Clairvaux	229
Joanna Utzig, „Na coś to mnichom?” – uwagi na temat cysterskiego podejścia do przedstawień figuralnych	267

Katarzyna Ponińska, <i>Cykle grafik autorstwa Hieronymusa Wierixa jako inspiracja dla przedstawień dzieciństwa Jezusa w dawnych kościołach cystersów na tle innych zakonów na terenach nowożytnej Rzeczypospolitej</i>	285
Roman Barczyński, <i>Elementy wyposażenia wnętrz świątyń cystersów w XVI i pierwszej połowie XVII wieku</i>	311
Paulina Kluz, <i>Dzieła warsztatu Korneckich dla małopolskich cystersów</i>	333
Indeks osobowy.....	365

Słowo wstępne

VI Seminarium Sztuki i Kultury Duchowej Cystersów było już przygotowane. Wszyscy badacze doszli do wniosku, że najwyższy czas, aby zaprezentować owoce swych wytrwałych usiłowań, zwłaszcza że od ostatniej edycji minęły już cztery lata. Probowaliśmy zgromadzić wszystkich najpierw w maju 2020 r. Następny termin został wyznaczony na październik tego roku. Niestety, obie próby spełzły na niczym, ponieważ był to pierwszy rok pandemii. Jako badacze, ale po prostu jako ludzie nie byliśmy przygotowani na taką sytuację. Konieczność odłożenia, a potem odwołania zaplanowanej konferencji naukowej, która należy do cyklu konferencji cystersologicznych, z powodu zagrażającego życiu i zdrowiu koronawirusa była dla wszystkich szokiem.

Szok nie pozbawił nas jednak woli działania i inicjatywy przezwyciężenia trudności. Mimo braku możliwości zebrania się w sali konferencyjnej postanowiliśmy przyjąć zaproponowane referaty w postaci tekstów i rozpocząć redagowanie książki – zbioru interdyscyplinarnych studiów nad kulturą i dziejami cystersów. Niniejsza publikacja jest właśnie rezultatem tych wysiłków. Nie udało się zgromadzić wszystkich referatów zgłoszonych na konferencję, jednakże kolekcja tekstów, które znalazły się w obecnym tomie, charakteryzuje się bogactwem tematów, różnorodnością ujęć metodologicznych oraz wielością osobistych preferencji badaczy.

Co nowego wnoszą prezentowane studia do znajomości etosu, mentalności, duchowości oraz tworzonej na tym gruncie kultury materialnej i duchowej? Przede wszystkim należy podkreślić kontynuację badań nad dziejami gospodarczymi, stanem majątkowym opactw na ziemiach polskich oraz nad losami zakonników. Ten

wątek widoczny jest w pracy Małgorzaty Kości. Mniej znany rozdział dziejów cystersów przybliży tekst Karola Seidla poświęcony losom byłych cystersów ze skasowanego klasztoru w Przemyśle.

Tekst Henryka Gerlica o „rzekomo ukrytych skarbach” wnosi nowe ustalenia do szerokiej kwestii sekularyzacji opactw cysterskich, autor bowiem zadaje pytania o losy dóbr zsekularyzowanych opactw.

Nadal duży sektor badań stanowią studia nad piśmiennictwem – książką oraz archiwaliami. Anna Galar przedstawiła studium nad recepcją statutów cysterskich. Niezwykle interesujące jest opracowanie Jarosława Wenty na temat wpływu duchowości i prawodawstwa cystersów na prawodawstwo zakonów rycerskich, szczególnie templariuszy. Tomasz Kałuski z kolei od dawna już bada specyficzne twory graficzne łączące słowo i obraz – pieczęcie. Jego wkładem jest studium o pieczęciach opactwa krzeszowskiego.

Marek Piotr Chojnacki przedłożył jedynie komunikat, jest to jednak bogaty treściowo tekst, ponieważ traktuje o ważnym elemencie cysterskiej teologii i duchowości, jakim było Niepokalane Poczęcie Marii.

Osobną część tej publikacji poświęcono sztukom plastycznym. Zwracają tu uwagę dwa studia na temat rezydencji cysterskich. Dariusz Niemiec przedstawił wyniki badań nad mogiłą rezydencją opata, a Paweł Dettloff ogłosił swe odkrycia cysterskich kamienic w Krakowie. Ponadto wyróżnia się nurt badań nad sztukami przedstawiającymi cystersów, będącymi wyrazem ich duchowości i etosu zakonu. Tego rodzaju studia reprezentowane są przez teksty Dariusza Tabora na temat obrazu Chrystusa w kręgu cysterskim oraz Urszuli Mazurczak o rzeźbach Madonny będących wyrazem cysterskiej teorii piękna. Cenne jest ponadto opracowanie Joanny Utzig, ponieważ może być ono w przyszłości impulsem do badań nad ikonosferą cysterską. Rola obrazów w życiu zakonu jest kluczem do zrozumienia jego sztuki.

Trzy artykuły poświęcone artystycznej twórczości w epoce nowożytnej podejmują kwestie wielorakich funkcji i inspiracji, jakim podlegała ta sztuka. Aleksandra Ponińska odnalazła graficzne wzory dla przedstawień dzieciństwa Chrystusa w kościołach cysterskich Rzeczypospolitej. Roman Barczyński ujawnił pozostałe elementy wyposażenia opactw cysterskich na Śląsku. Paulina Kluz zidentyfikowała dzieła warsztatu rzeźbiarskiego Korneckich w małopolskich kościołach cysterskich.

Przegląd opublikowanych studiów skłania do pewnej refleksji. Badania nad kulturą cystersów – materialną, wspólnotową, lietracką i artystyczną – wyraźnie układają się w trzech sektorach. Pierwszym z nich są badania nad gospodarką i materialnymi podstawami życia zakonnego. Opierają się na źródłach ujawniających sposoby gospodarowania zakonu i radzenia sobie w trudnych sytuacjach. Drugi sektor obejmuje badania księgoznawcze, prawoznawcze, badania nad duchowością. Jest to ważna dziedzina, ponieważ teksty prawne mogą ujawnić wiele interesujących zwyczajów z życia cysterskiego. Osobno uwypuklić należy badania nad pieczęciami zakonu. Natomiast trzecim sektorem są bardzo zróżnicowane tematycznie i chronologicznie badania nad sztuką. Obecny tom przyniósł ważne studia nad sztukami przedstawiającymi, głównie obrazami, jednak architektura pozostaje nadal ważnym przedmiotem eksploracji.

Należy w tym miejscu postawić pytanie o zakresy interdyscyplinarnych badań nad dziejami i kulturą cystersów. Jakie tematy dominują wśród zainteresowanych zakonem przedstawicieli różnorodnych dyscyplin? Czy istnieją takie obszary, które są eksplorowane w sposób zadowalający i wyczerpujący? Czy może któreś z nich wciąż czekają, aby stać się przedmiotem badań?

Zawartość niniejszego tomu wskazuje na trzy zakresy objęte badaniami i – w efekcie tych badań – wzbogacone publikacjami: dzieje gospodarcze i status majątkowy, książki i archiwalia oraz sztuki plastyczne. Widoczne są w nich konkretne osiągnięcia – rozpoznanie stanu majątkowego i jego zmian, odczytywanie i interpretacja treści dokumentów cysterskich, rozpoznanie genezy i przybliżenie treści ideowych dzieł sztuk plastycznych.

Jednakże wciąż widoczne są pewne braki, którym warto zarażać, w obszarach godnych dalszych studiów. Brakuje np. badań archeologicznych, nieobecna jest tematyka cysterskiej duchowości. Można jednakże żywić nadzieję, że czas, jaki upłynie do następnej edycji Seminarium i ukazania się kolejnego zbioru studiów, pozwoli te luki uzupełnić.

Dariusz Tabor CR

DZIEJE
GOSPODARCZE
I KOŚCIELNE

© Małgorzata Końska

Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa

Sytuacja majątkowa klasztoru cystersów w Sulejowie w XVIII i na początku XIX wieku

(do kasaty w 1819 roku)

Abstract

The Economic Situation of the Cistercian Monastery in Sulejów in the 18th and at the Beginning of the 19th Centuries (until the Dissolution in 1819)

In the 18th and at the beginning of the 19th centuries the Cistercian monastery in Sulejów, one of the richest during its medieval economic boom, possessed only a small fraction of its former fortune.

At last three factors had an impact on its economic situation: 1) the long lasting litigation on the borders with the nearby Premonstratensians monastery in Witów, which ended with the agreement in the year 1742; 2) the litigations with the kings' officials – prefect (*starosta*) of Piotrków on the level of taxation paid by the monastery to the royal treasury; 3) the conflict with the inhabitants of two towns, which belonged to the monastery – Sulejów and Mogielnica, who complained about the fiscal pressing of the monastic administration. The second strife was resolved by the exchange of properties between the monks and voivode of Rawa – Bazyli Walicki. According to the agreement form of 1779, (confirmed by the Parliament in 1790) Mogielnica was exchanged for the villages Woźniki and Błogie, which were closer to the monastery.

In 1795, after the 3rd partition of Poland, the town Sulejów was in the Prussian part and the monastery itself in the Austrian part. The Cistercians lost the properties on the left "Prussian" bank of the Pilica river, which had formed the majority of their possessions.

The monastery and the town were united in one state in 1807 in the Duchy of Warsaw, and after 1815 in the Kingdom of Poland, but this time in different dioceses. The town Sulejów was in the archbishopric of Gniezno, while the monastery in the newly established bishopric of Kielce.

Detailed estimation of the property of the monastery was done after its dissolution in the year 1819. According to this assessment the debt of the Cistercian monastery in Sulejów was 40 000 zloty, and the liability (some of them were not to reclaim) was 43,000 zloty.

This text does not intend to describe the entire issue though it may stimulate further research into the history of the Cistercian monastery in Sulejów.

Keywords: Cistercians, Sulejów, Mogielnica, monastery funds, 1819 cassation, Witow, Norbertines

Józef Dobosz i Leszek Wetesko, autorzy opisu klasztoru sulejowskiego zawartego w wydawnictwie *Monasticon Cisterciense Poloniae*, podsumowując swój artykuł, zauważyli: „Z powyższego, z konieczności krótkiego przeglądu dziejów klasztoru sulejowskiego wynika, że badania nad jego dziejami w XII-XIV wieku są zaawansowane i bliskie wyczerpania, natomiast historia po 1318 daleka jest od pełnego rozpoznania”¹.

Twierdzenie to nadal pozostaje aktualne. W opublikowanej w 2008 r. monografii klasztoru sulejowskiego autorstwa Małgorzaty Borkowskiej² dzieje klasztoru w XVIII i na początku XIX w. nie znalazły szerokiego omówienia³. Jest to jedyne opracowanie poświęcone klasztorowi sulejowskiemu (nie licząc prac dotyczących architektury opactwa) przywołane w podsumowaniu stanu badań dotyczących cystersów autorstwa Anny Bojęś-Białasik i Macieja

1 *Monasticon Cisterciense Poloniae*, t. 2: Katalog męskich klasztorów cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej, red. A. Wyrwa i in., Poznań 1999, s. 314-323.

2 M. Borkowska, *Dzieje cystersów sulejowskich*, Kraków 2008.

3 *Tamże*, s. 158-170; wydane w 2018 r. w Sulejowie opracowanie Katarzyny Myszkowskiej, *Sulejów historyczny. Historie tworzą (nie)zwykli ludzie i (nie)przeciętne wydarzenia w dużej mierze powtarza informacje o klasztorze znajdujące się na stronie internetowej opactwa: <https://cystersi.sulejow.pl> (dostęp 9.01.2021).*

Zdanka⁴. Przedstawione poniżej rozważania nie wyczerpują tematu i stanowią raczej zachętę do podjęcia szerszych badań nad nowożytnymi dziejami opactwa.

Na sytuację majątkową klasztoru sulejowskiego w XVIII w. znaczący wpływ miały: konflikt z sąsiadującym klasztorem norbertanów w Witowie, spory ze starostami piotrkowskimi, konflikty z mieszczanami z Sulejowa i Mogielnicy oraz zmiany w stanie posiadania spowodowane rozbiorami. Zatargi z opactwem witowskim sięgały połowy XIII w. i dotyczyły granic wsi (często będących współwłasnością), dziesięcin oraz rzeki Luciąży z prawem odłowu ryb, bobrów i budowy młynów⁵. Rozgraniczenie własności dóbr przeprowadzone w 1421 r.⁶ bywało nieraz łamane, ale spór na nowo rozgorzał w końcu lat 30. XVII w., kiedy cystersi pozwali norbertanów o skoszenie łąk w okolicach Przygłowa i Kałka (połączone ze zbrojną napaścią i pobiciem chłopów). Lepszą sytuację procesową mieli cystersi, którzy dysponowali dokumentami (czy oryginalnymi?), podczas gdy norbertanom często ich brakowało. Komisarze delegowani do rozwiązania sporu, wobec nieuznawania przez oba konwenty przebiegu granicy wyznaczonej w XVI w., odesłali sprawę do trybunału nuncjatury apostolskiej. Wyrok z 1740 r. uznawał norbertanów winnymi zorganizowania napaści na chłopów z Przygłowa i Barkowic koszących swoje łąki przynależne do dóbr cystersów sulejowskich. Sprzeciwiający się temu postanowieniu podlegaliby karze w wysokości 200 florenów węgierskich i ekskomunice⁷.

4 A. Bojęś-Białasik, M. Zdanek, *Badania nad cystersami w Polsce po 1989 r.*, [w:] *Dzieje i kultura cystersów w Polsce*, t. 2, red. M. Starzyński, D. Tabor, Kraków 2018, s. 523-565, *Cistercium Mater Nostra. Studia et Documenta*, 5.

5 Zob. na ten temat J. Parol, *Spory cystersów sulejowskich i norbertanów witowskich w XIII i XIV w.*, „*Nasza Przyszłość*” 2018, t. 129, s. 5-23.

6 Ostateczną decyzję, z uwzględnieniem wcześniejszych wyroków książęcych, wydał sąd ziemi sieradzkiej. Oba brzegi Luciąży i leżące przy nich łąki od początku rzeki do Sutychmostów miały należeć do norbertanów, a tereny od Sutychmostów do ujścia Luciąży do Pilicy – do cystersów.

7 Dokumenty dotyczące sprawy znajdują się w Archiwum Państwowym w Łodzi, w zespole Archiwum rodziny Bartoszewiczów, sygn. 592/0/1.2/50, Akta w sprawie konwentu witowskiego z magistratem i mieszkańcami m. Piotrkowa, Stanisławem Kraszkowskim i konwentem sulejowskim, [online:] <https://szukajwarchiwach.gov.pl/jednostka/-/jednostka/6537799> (dostęp: 9.01.2021); oraz sygn. 592/0/1.2/51, Akta dotyczące procesu między klasztorem cystersów

Oddajemy w Państwa ręce kolejny tom z cyklu *Cistercium Mater Nostra. Studia et documenta. Dzieje i kultura Cystersów w Polsce* – serii poświęconej bogatej spuściźnie kulturowej i duchowej Zakonu Ojców Cystersów. Niniejsza publikacja stanowi zbiór tekstów autorstwa badaczy od lat zaangażowanych naukowo w szerzenie cysterskiej spuścizny. Poruszane tematy obejmują zarówno historię, architekturę, duchowość, jak i wpływ Cystersów na rozwój kultury europejskiej oraz polskiej.

Tom, który trzymają Państwo w ręku, wydany został dzięki zaangażowaniu mogilskiego opactwa, które z troską i pasją dba o zachowanie i popularyzację swojego dziedzictwa. To właśnie dzięki staraniom Cystersów z Mogiły możemy przybliżyć szerokiemu gronu odbiorców bogaty dorobek zakonu, przez wieki stanowiący fundament wielu istotnych przemian w Europie.

Cystersi, jako wspólnota o głębokiej duchowości i wyjątkowym charyzmacie, pozostają nie tylko strażnikami swojej przeszłości, lecz również aktywnie uczestniczą w propagowaniu wartości i idei, które kształtowały ich tożsamość. Publikacja ta jest wyrazem uznania dla ich misji oraz zachętą do dalszego zgłębiania fenomenu tego zakonu.

Życzymy Państwu inspirującej lektury.

ISBN 978-83-8368-137-5

<https://akademicka.pl>